

OSVIETENEC MAIMONIDES

FRIEDRICH NIEWÖHNER, WOLFENBÜTTEL

Friedrich Niewöhner po skončení štúdia filozofie v Bochumi začal pôsobiť na Ruhr-Universität v Bochumi, neskôr bol hosťujúcim docentom na Pahlaviho Univerzite v Širáze v Iráne. Po návrate do Nemecka pôsobil na Freie Universität v Berlíne. Od roku 1986 je vedúcim oddelenia vedeckých prednášok knižnice Vojvodu Augusta vo Wolfenbütteli. Je autorom asi 150 článkov a niekoľkých monografií. Vo svojej výskumnej práci sa zameriaval na židovskú a arabskú filozofiu.

I.

"V najtemnejších dobách stredoveku, keď sa už nad Európou vznášal mrak ázijského nebezpečenstva, to boli práve židovskí myslitelia, učitelia a lekári, ktorí napriek tvrdému nátlaku na ich osoby zastávali myšlienku osvietenstva a duševnej nezávislosti a bránili Európu pred Áziou; treba ďakovať ich úsiliu, že napokon mohlo zvíťaziť prirodzené, rozumné a každopádne nemystické chápanie sveta."¹ Autorom týchto pozoruhodných riadkov je filozof F. Nietzsche. Na mysli mal Mosesa ben Maimona, kresťanskými žiakmi zvaného Maimonidesa alebo krátko - Rabbi Moyses, jeho vyznávači ho volali Rambam, čo znamená Rabbi Moses ben Rabbi Maimon.² Žil v r. 1135-1204. Kto bol tento Rambam, o ktorom sa hovorí, že vďaka nemu zvíťazilo v temnom stredoveku osvietenstvo? Tri prvé desaťročia jeho života možno charakterizovať cestami, nepokojom a neistotou, ale aj prípravou na veľký zvrat, ktorý začal v r. 1168. Po dvanástich rokoch putovania po Španielsku a južnom Francúzsku sa usadila rodina Maimon - t.j. otec a synovia Moses a David - v r. 1160 v meste Fez. Okolnosti ich donútili prijať navonok islamskú vieru. Po piatich rokoch tohto nedôstojného schovávaného sa za islam rodina odišla do Palestíny a ešte v tom istom roku 1165 sa usadila v Káhíre, v krajine sultána Saladína. Brat Dávid živil rodinu obchodovaním so šperkami. Po jeho smrti v r. 1169 (krátko pred tým zomrel aj otec) Maimonides začína pracovať ako lekár, v r. 1185 sa stáva dokonca osobným lekárom vezíra sultána Saladína - al Quadi al Fadil. Maimonides bol nielen dobrým praktickým lekárom, ale bol aj autorom mnohých traktátov a lekárskeho kníh, spomedzi ktorých treba spomenúť práce *Štúdium o astme*, *Kniha o príznakoch nemoci*, *Kniha o jedoch a protilátkach*, *Dietetika pre telo a dušu*. Okrem toho píše o galských kmeňoch a zbiera Hypokratove aforizmy.³

¹ NIETZSCHE, F.: Menschliches, allzumenschliches, I. In: Nietzsches Werke. Kritische Gesamtausgabe hg. von Giorgio Colli und Mazzino Montinari. IV. Abt., 2. Bd., Berlin 1937, s. 320.

² Pozri NIEWÖHNER, F.: Maimonides. Aufklärung und Toleranz im Mittelalter. Heidelberg 1988; Ormsby, E. (Hg.): Moses Maimonides and his time. Washington, DC 1989.

³ Maimonides' Medical Writings. Preklad a komentár Fred Rosner. Vol. I-VI, Haifa 1984-1994; Maimonides: Regimen Sanitatis. Nem. preklad a úvod Süsmann Muntner. Basel/New York 1966 (2. vyd. 1968).

Okrem tejto činnosti lekára a vedca spočívalo ťažisko jeho záujmov v židovskej problematike. Skôr, než sa stal v r. 1177 hlavou židovskej obce v Al Fustat v starej Káhire, bol už známou rabínskou autoritou i za hranicami Egypta.⁴ V r. 1172 odpovedá na otázku z Jemenu, ako sa správať k mužovi, ktorí tvrdí, že je Mesiáš, otvoreným listom, listom adresovaným Jemenu. Okrem dvoch ďalších otvorených dokumentov (o posvätení mena a vzkriesení) existuje mnoho listov, z ktorých spomeňme list adresovaný židovskej obci v Marseille (1194), v ktorom Maimonides prísne odmieta akýkoľvek význam astrológie. Od r. 1167 rozhoduje o mnohých otázkach právneho charakteru (*Responsa*).⁵

Po r. 1168 začína Maimonides systematicky spracovávať 248 pozitívnych a 365 negatívnych prikázaní mojžišovského náboženstva a vypracováva knihu zákonov, kde nanovo usporadúva týchto 613 prikázaní.⁶ Zároveň začína so systematickým usporiadaním celej filozofie židovskej viery a v r. 1178 vydáva štrnásťzväzkové dielo *Mišna Tora* (Mischneh Torah, t.j. Opakovanie zákona), známe pod názvom *Silná ruka* (Jad ha-hazaquah).⁷ Prvá kniha *O poznaní* dokazuje Maimonidesov silnejší záujem o filozofiu, celé jeho dielo je poznačené jasným racionalizmom.⁸ Jeho hlavné filozofické dielo bolo vydané pod názvom *Sprievodca nerozhodných* alebo aj *Sprievodca tápajúcich*.⁹ Kniha je napísaná hebrejským písmom v arabčine, ale ešte počas Maimonidesovho života bola preložená do čistej hebrejčiny (*More Nebuchim*), vydanie arabského textu obstaral Solomon Munk v Paríži v polovici 19. storočia.¹⁰ Titul knihy naznačuje program, objasnenie zámerov; Maimonides verí, že k nemu dospel, a dve posledné vety knihy sú citátom proroka Izaiáša: "Potom sa otvoria oči nevidomým a uši hluchým, a národ, čo tápa v temne, uvidí jasné svetlo, a tým, čo žijú v krajine temna, zažijú jasné svetlo".¹¹ Tieto vety, ktoré kresťania chápu vo vzťahu k Svätej zemi, sú

⁴ LEVINGER, J.: Was Maimonides "Rais al-Yahud" in Egypt? In: I. Twersky (Hg): Studies in Maimonides. Cambridge, Mass./London 1990, s. 83-93.

⁵ Crisis and Leadership: Epistles of Maimonides. Preklad a poznámky Abraham Halkin. Komentár David Hartman. Philadelphia (New York) - Jeruzalem 1985.

⁶ CHAVEL, CH. B.: Maimonides. The Commandments. 2 zv. London/New York 1967.

⁷ Maimonides. The Code of Maimonides (Mishneh Torah). Preklad z hebrejčiny. Book 3-14 in 13. vols. New Haven, s. 1949 a n.

⁸ Moses Maimonides: Das Buch der Erkenntnis. Hg. v. E. Goodman-Thau u. Ch. Schulte. Berlin 1994.

⁹ Mose Ben Maimon: Führer der Unschlüssigen. Preklad a komentár Adolf Weiss, 1923. Úvod J. Maier. Hamburg 1972; Moses Maimonides: The Guide of the Perplexed. Preklad, úvod a komentár Shlomo Pines, vstupná štúdia Leo Strauss. Chicago 1963 (ďalšie vydania 1969, 1974, 1978).

¹⁰ MUNK, S.: Le Guide des Egar's. Traite de theologie et de philosophie par Moise ben Maimoun di Maimonides, 3 zv. Paris 1856-1866 (ďalšie vydanie Osnabrück 1964). O Munkovi pozri George Alexander Kohut: Solomon Munk. An Appreciation. New York 1902.

¹¹ Führer der Unschlüssigen. Zv. III, kap. 17, s. 369.

vrcholom osvietenstva v stredovekom židovstve. Židovskí súčasníci správne pochopili tieto vety, pretože nazvali obsiahly Maimonidesov komentár jednoducho *Svetlá*.¹²

II.

Pokúsme sa rozčleniť osvietený program Maimonidesa do šiestich bodov:

1. Maimonides bol zástancom zrozumiteľnosti, jasnosti a jednoduchosti pri interpretácii Tóry - piatich kníh Mojžišových, preto aj znova usporiadal v svojej knihe 613 prikázaní a krátko ich komentoval. Po vypracovaní tohto prehľadu napísal v r. 1168-1178 *Mišna Tora*.¹³ Oprávnené sa preklad tohto štrnásťzväzkového diela objavil takmer v plnom znení v Petrohrade v r. 1850-1852 ako "vydanie Ministerstva pre osvietenstvo ľudu".¹⁴ Prekladateľom bol Chayyim Sack zo Zagaru z gubernie Kovno v Litve. Vydavateľom bol Leo Mandelstamm, ktorý tiež pochádzal zo Zagaru; bol to prvý Žid, ktorý sa zapísal na ruskú univerzitu (1844). V r. 1846-1857 v období vzniku *Mišna Tora* bol v Petrohrade zodpovedným pracovníkom Ministerstva pre židovské záležitosti. Dielo hovorí o "výberoch z *Mišna Tora*". Okrem niektorých vynechaných častí, ktorých vynechanie vydavateľ, resp. prekladateľ odôvodňuje, a krátkych iných častí (vynechaných, neodôvodnených), aby sa židovský zákon zdal čo najtolerantnejší, sú celkom vynechané všetky prikázania týkajúce sa chrámu v Jeruzaleme (v polovici 19. storočia sa nepočítalo so skorým príchodom Mesiáša), týkajúce sa obety, rituálnej očisty a sexuálnych praktík. Tento postup možno pokladať za legitímny, najmä v "učebnici" (za akú sa petrohradská verzia *Mišna Tora* považovala). Maimonides ignoroval celý rad talmudských predpisov, považoval ich za prekonané alebo z pohľadu lekára za nevhodné (napríklad predpisy týkajúce sa poverčivosti alebo hrôzy z démonov). Napriek týmto vynechaným častiam sa toto vydanie *Mišna Tora* týkajúce sa etiky a morálneho správania odlišuje od asi 160 kníh, ktoré v období 1782-1884 mali poskytnúť obraz o židovskom náboženstve; obsahuje oveľa viac než len bežné "návody" na etickú vieru, bohoslužbu a morálne správanie. *Mišna Tora* nie je ako iné Maimonidesove diela písané v arabčine hebrejským písmom, ale v hebrejčine, zrozumiteľnej každému židovi žijúcemu v Egypte, Francúzsku, Nemecku či v Sýrii. Maimonides chcel, aby jeho dielo bolo zrozumiteľné, zámerne ho nepísal v komplikovanej biblickej hebrejčine či v jazyku talmudu

¹² Kompletný preklad komentára v angličtine alebo v nemčine neexistuje. Dôležité práce: J. Holzer: *Zur Geschichte der Dogmenlehre in der jüdischen Religionsphilosophie des Mittelalters*. Mose Maimunis: Úvod k Chelek v arabskom texte a v hebrejskom preklade. Berlín 1901. Pozri aj Menachem Kellner: *Dogma in Medieval Jewish Thought from Maimonides to Abravanel*. Oxford 1986, s. 10-65; Maimonides: *Acht Kapitel Arabisch-Deutsch*. Vyd. Niewöhner, Hamburg 1981, 2. vyd. 1992; Moses Maimonides: *The Commentary to Mishnah Aboth*. Preklad, úvod a komentár Arthur David. New York 1968; Moses Maimonides *Commentary on the Mishnah*. Introduction to Seder Zeraim and Commentary on Tractate Berachoth. Angl. preklad a komentár Fred Rosner. New York 1975.

¹³ Pozri I. Twersky: *The Mishneh Torah of Maimonides*. In: *The Israel Academy of Sciences and Humanities Proceedings*, Bd. 10 Jerusalem 1976, s. 265-296.

¹⁴ K tomu pozri Friedrich Niewöhner: *Maimonides' Mischne Tora und die 'Volksaufklärung'*. In: *Moses Maimonides: Das Buch der Erkenntnis* (Pozn. 8), s. 557-567.

(aramejčine) ani v arabskom jazyku. Chcel predovšetkým, aby jeho dielo ľudia chápali. Preto ani nesiahol po komplikovanom usporiadaní Talmudu so 61 traktátmi, ale dal svojmu dielu nový, zrozumiteľný koncept v jednej, všetkým zrozumiteľnej reči.

Už počas Maimonidesovho života spôsobilo dielo veľký rozruch,¹⁵ nielen pre jeho nové usporiadanie, ale aj preto, že necitoval žiadnu z talmudských autorít. Prestavuje zákon bez dejinných súvislostí, tak, ako keby medzi stanovením zákonov na Sinai a ďalšími následnými rozhodnutiami nebolo ďalšieho vývoja. Keďže Maimonides vynecháva akékoľvek definície, musí čitateľ *Mišna Tora* predpokladať, že všetky prikázania, ktoré Maimonides zahrňuje do svojho kódexu, majú rovnakú platnosť a identitu ako sinajské zjavenia a ako všetky neskoršie rozhodnutia, ktoré nakoniec akceptuje. Maimonidesovo rozhodnutie vynechať učené a rozporuplné spory medzi rabinmi, aké nachádzame v palestínskom a babylónskom Talmude, a docieľiť jasnosť, prehľadnosť a jednoduchosť, sa mu vyčítala ako hybridná. Maimonides si nepohneval len autority, ale i rabinov. Rabbi Scheschet ha-Nassi zo Zaragozy sa napríklad ponosoval: "V Kastíli bolo štúdium Talmudu pre väčšinu židov ťažké a pochopenie učenia bolo výlučne záležitosťou učených rabinov - oni majú určovať, čo je zakázané, a čo nie. Po spopularizovaní *Mišna Tora*, písanej v jednoduchom štýle, prístupnom všetkým, nemajú už sudcovia autoritu, a jednoduchí ľudia tak môžu rozhodovať sami (okolo r. 1200). Na rozdiel od ezoterickej vedy talmudistov možno *Mišna Tora* považovať za exoterickú. Inými slovami to znamená, že nielen v roku 1850, ale už počas Maimonidesovho života sa *Mišna Tora* považovala za osvietenské dielo a ako taká bola obdivovaná i hanená.¹⁶ Bolo osvietenstvo Maimonidesovým zámerom? V úvode k *Mišna Tora* konštatuje: "V tomto období sme vystavení väčším nežšťastiam." Všetko nabralo iný koniec, niet múdrosti mudrcov, učenie učencov je zahalené. Dokonca objasnenia, výsledky a odpovede, ktoré obsahuje Gaonim a ktoré v tých časoch boli každému zrozumiteľné, sú v tomto období nejasné, takže počet tých, čo rozumejú, je malý, nehovoriac o tom, že samotná Gemara, ako aj babylonská a jeruzalemská sífry a sofrey a tosafta by sa dali správne pochopiť, hoci vyžadujú hlboko znalého ducha a rozum, a vyžadujú i veľa času nájsť správnu cestu v sfére dovoleného a nedovoleného a iných zákonov. Preto som ja, Mojžiš, syn Maimona zo Španielska, vybalil svoju cestovnú tašku a študoval, podporovaný Stvoriteľom, buď pochválené jeho meno, všetky knihy, ktoré pojednávajú o dovolenom a nedovolenom, nečistom a čistom, a tie, ktoré čistou a jasnou rečou stručnými slovami všetko objasňujú, a to bez predchádzajúcich otázok a odpovedí, bez uvádzania rôznych názvov na jeden predmet, nám dávajú čisté výsledky, také ako dávajú všetky diela od čias svätého Rabbiho až do dnešných dní tým, že sú všetky zákony v jedinom zákaze jasne pre Žida vysvetlené - malé i veľké, takže nik nepotrebuje na vysvetlenie iné dielo, pretože súčasné dielo odhaľuje všetky tradície usporiadania, zvyky, výroky, ktoré od čias nášho učiteľa Mojžiša až po školu Talmudu i gaónsku dobu. Podľa toho som pomenoval dielo *Mišna Tora* (Opakovanie Tora), pretože najprv treba študovať písomnú Tóru, ktorá vysvetľuje celú tradíciu, obsahuje ústne učenie a nie

¹⁵ SILVER, D. J.: Maimonidean Criticism and the Maimonidean Controversy 1180-1250. Leiden 1965.

¹⁶ TWERSKY, I.: Introduction to the Code of Maimonides (Mishneh Torah). New Haven/London 1980, najmä s. 324-355.

je potrebné žiadne iné dielo."¹⁷ Zdá sa, že štýl tohto úvodu zodpovedá pravidlu, ktoré formuloval Arnold J. Toynbee a ktoré sa v súvislosti s Maimonidesovým kódexom často cituje. "As a rule - and rule is inherent in the very nature of declines and falls of civilizations - the demand to codification reaches its climax in the penultimate age before a social catastrophe, long after the peak of achievement in jurisprudence has been passed, and when the legislators of the day are irretrievably on the run in a losing battle with ungovernable forces of destruction..." A o trochu ďalej: "Je tragédiou zákonodarcov, že hoci zákon zo šťastnejšej a kultivovanejšej minulosti skresali na spoločenskú, mravnú a intelektuálnu úroveň príznačnú pre ich vlastnú melancholickú generáciu, aj tak ho postavili do takých výšin, že črieda rútiaca sa nezadržateľne dolu strminou do mora naň zákonite nedosiahne."¹⁸ Celkom inak je to v Maimonidesovom *Kódexe*, ktorý Maimonides napísal celkom v štýle islamskej muchtasarskej literatúry (10.-11. stor.), v ktorej sú tradície zosumarizované v krátkej príručke (muchtasar) a mali byť záväzné pre všetkých čitateľov. Jeho kodifikačná práca mala za cieľ nielen zachytiť a zachovať vynikajúcu vedu, ale mala byť jasná a zrozumiteľná pre široké masy. Jeho kodifikáciu možno posudzovať z troch aspektov: Maimonides chcel uchovať poznatky vedy; Maimonides chcel tieto poznatky znova usporiadať a podať ich tak, aby boli zrozumiteľné, a teda aj záväzné. Maimonides dúfal, že jeho dielom sa začala éra nových právnych tradícií, ktorá sa už v prípade pochybností nebude musieť držať zamotaného a ťažko zrozumiteľného Talmudu.

2. Často sa zdôrazňuje Maimonidesov racionalizmus v *Sprievodcovi tápajúcich*, objavuje sa však aj v iných dielach, napríklad v záverečných kapitolách *Mišna Tora*. Tu sa Maimonides stavia proti obskurantizmu a špekulovaniu v názoroch na budúci svet a príchod Mesiáša: "Nik nech si nemyslí, že v časoch Mesiáša sa čosi môže zmeniť v kolobehu života alebo v stvorení, svet ostane v starých koľajách". A tak sa musia aj všetky výrazy súvisiace s Mesiášom chápať symbolicky. Všetko týkajúce sa Mesiáša sú len domnienky a žiadny človek si nemôže byť istý, pokiaľ sa neuskutočnia. Dokonca ani proroci nevedia viac a učenci nemajú naporúdzi žiadne tradície.¹⁹ S veľkou oduševnenosťou adresuje tento osvietenec svoje slová všetkým, ktorí krátko pred rokom 5000 po stvorení sveta vraj všade tušili "pôrodné bolesti Mesiáša", apokalyptický koniec, a predvídali veľké katastrofy. Proroctvá metafyzického a teologického charakteru Maimonides odmieta. V tejto oblasti neexistuje žiadne nepochybné poznanie. Maimonides upiera toto poznanie i prorokom. Tým sa dostávame k tomu, čo možno u Maimonidesa označiť ako racionalizmus. V rozprave *O pokání* v *Mišna Tora* vyslovuje Maimonides neslýchané myšlienky: "V budúcom svete nebudú telá ani telesnosť, ale len duše zbožných bez tiel."²⁰ Touto vetou začína Maimonides svoje učenie o tom, že neexistuje

¹⁷ Das Buch der Erkenntnis. (Pozri 8), s. 31-33.

¹⁸ TOYNBEE, A. J.: A Study of History, Bd. VII, London/New York/Toronto 1954, s. 279.

¹⁹ Maimonides über den König Messias und das messianische Zeitalter. Hilchot Melachim XI-XII. Preklad z hebrejčiny Martin Cunz. In: Judaica 42 (1986), H.2, s. 74-79. K tejto kapitole pozri F. Niewöhner: Veritas sive Varietas. Lessings Toleranzparabel und das Buch von den drei Betrügnern. Heidelberg 1988, s. 104-130.

²⁰ Das Buch der Erkenntnis (Anm. B), s. 487. K tomu pozri Lea Naomi Goldfeld: Moses Maimonides' Treatise on Resurrection. An Inquiry into its Authenticity. New York 1986.

telesné znovuzrodenie mŕtvych. Tvrdí dokonca, že raj i peklo treba chápať alegoricky - t.j., že v skutočnosti neexistujú. Maimonides tu ostro kritizuje hlúpe, bláznivé predstavy moslimov o raji. Preňho znamená raj len ďalší život duší zbožných ľudí v budúcom svete (Olam haba), peklo preňho znamená, že duše odumrú. Nespochybnuje tým celé učenie o odmene a treste? Maimonides dokonca tvrdí, že zákazy sa nemajú rešpektovať zo strachu pred trestom alebo kvôli radosti z odmeny, ale z lásky k Bohu. Predstavy o raji a pekle sú pre deti, ženy a nevzdelaných. Budúci svet nie je preňho nič, čo bude existovať do ďalekej budúcnosti, ale, ako doslova tvrdí, "už existuje a je tu".²¹ Duše zbožných budú hneď po smrti žiť ďalej, duše zlých zomrú. To je všetko. Maimonides popiera telesné znovuzrodenie, raj i peklo a svoje tvrdenie korunuje prehlásením: "Najvyššou odmenou a najväčším šťastím je život v budúcom svete; v dňoch príchodu Mesiáša bude pretrvávajúť terajšie usporiadanie vecí s jediným rozdielom: pán sa znovu vráti do Izraela."²² Ani v časoch Mesiáša nebude žiadne vzkriesenie mŕtvych, všetko ostane tak, ako je. Maimonidesov rigorizmus je neprekonateľný. Jeho žiak Joseph Albo dospel dokonca vo svojom výklade Maimonidesa ešte ďalej a tvrdil, že zmŕtvychvstanie a viera v Mesiáša nie sú všeobecným základným učením mojžišovského zákona a netreba v ne veriť. Ako sa Maimonides postavil proti predstavám Koránu o raji, tak sa Albo stavia týmito vetami proti kresťanstvu, pretože pre túto vieru je zmŕtvychvstanie ťažiskom viery.²³ Pre Maimonidesa a jeho prívržencov neexistuje raj ani zmŕtvychvstanie. Stačí rešpektovať zákazy, pretože tie sú jednoducho dané.

3. K tomuto rigoristicko-racionálnemu chápaniu onoho sveta sa pridružilo ďalšie učenie: tzv. "negatívne učenie o atribútoch": v prvom zväzku *Spríevodcu tápajúcich*²⁴ zakazuje toto učenie akýkoľvek druh špekulácie týkajúcej sa Boha. V židovskej viere existovala stará tradícia (z dodatku k Ezechielowi I.) - rozjímanie o nádhre Boha na tróne (tzv. mystika Merkabah). Maimonides bol zarytým nepriateľom tejto špekulácie - ktorá neskôr dostala meno kabalistická - a mystického pohľadu. Podľa neho každý pojem, prívlastok, ktorým definujeme božstvo, musíme používať s rezervou, pretože je to len ľudský pojem a vo vzťahu k Bohu je neadekvátny.

Boh nie je len jediný, ale aj jedinečný. Všetky ľudské pomenovania Boha (veľký, dobrotivý, všemohúci, vševediaci atď.) sú len ľudské pokusy, ktoré podstatu boha nemôžu vyjadriť. O jeho podstate (nehovoriac už o jeho osobe) sa nedá vypovedať tak, aby to zodpovedalo jeho božskosti. Boha teda naším jazykom nemožno pomenovať. V 13. storočí prekvitala v južnom Francúzsku židovská mystika (kabala), ktorú možno chápať ako protireakciu na Maimonidesov racionalizmus, ktorý Boha odosobnil.²⁵

²¹ Das Buch der Erkenntnis, s. 495.

²² Das Buch der Erkenntnis, s. 503. K tomu pozri Jacob L. Dienstag (Hg.): Eschatology in Maimonidean Thought. New York 1983.

²³ J. Albo: Das Buch Ikkarim, Grund- und Glaubenslehre der Mosaischen Religion. Nem. preklad W. Schlesinger a L. Schlesinger, 2. vyd. Berlin 1922, s. 84. K J. Albovi pozri najnovšie Ralph Lerner: The Political Art of Joseph Albo. In: F. Niewöhner und Loris Sturlese (Vyd.): Averroismus im Mittelalter und in der Renaissance. Zürich 1994, s. 251-268.

²⁴ Führer der Unschlüssigen (pozri 9), I, Kap., s. 46-60.

²⁵ Pozri Moshe Idel: Maimonides and Kabbalah. In: I. Twersky (Vyd.): Studies in Maimonides. Cambridge, Mass./London 1990, s. 31-81.

4. Maimonides hlásal a žil intelektuálne poctivo, a to s radikálnosťou, ktorá sa nezastavila ani pred základným učením židovskej viery. Napríklad je tu otázka, či svet stvoril Boh (ako učí Tóra), alebo ho možno považovať za večný podľa Aristotela. Maimonides skúmal dôkladne tieto názory a dospel k poznaniu, že ani jeden nemožno vedecky dokázať, a dospel k takémuto uzáveru: keďže on sám má korene v židovských tradíciách, jeho rozhodnutie je veriť v stvorenie sveta Bohom. "Keďže som to pochopil a keďže otázka týkajúca sa večnosti alebo stvorenia sveta je nerozhodnuteľná, podľa mňa ju treba prijať ako proroctvo, ktoré objasňuje veci, ktoré nedokáže vysvetliť veda."²⁶ To už nemá nič spoločné s vedou, o to viac však s intelektuálnou poctivosťou.

5. Maimonides nebol len filozof, ale aj lekár a astronóm. A práve v týchto vedách sa pokúsil o to, čo v teologických zakazoval; predpovedanie a predurčovanie udalostí. Preto napríklad písal knihy o príčinách chorôb, o jedoch a protilátkach, o astme a jej liečení. Uvažoval aj o možnosti stanovenia fáz Mesiaca (nov) a o výpočte obvodu Zeme, a to (i z dnešného hľadiska) s obdivuhodnou presnosťou.²⁷

Filozof Maimonides vychádzal vo svojich úvahách z poznatkov prírodných vied.²⁸ Preto rozdelil vesmír do dvoch oblastí: oblasť nad Mesiacom (lunárna) a oblasť pod Mesiacom (sublunárna). V podstate nešlo o nič nové, už Aristoteles takto uvažoval, ale Maimonides spojil túto náuku o prírode s kritickou poznávacou teóriou. Pochyboval napríklad o tom, že ľudia môžu získať isté poznatky o veciach, ktoré sa nachádzajú nad Mesiacom, teda aj pokiaľ ide o všetky metafyzicko-teologické otázky. Fakt, že nemôžu dospieť k adekvátnej výpovedi o Bohu, a priznanie, že nemožno vedecky odôvodniť stvorenie či večnosť sveta, doviedli Maimonidesa k pochopeniu obmedzenosti ľudských poznávacích schopností.²⁹ Niežeby Maimonides uvažoval o podmienkach možného poznania tak ako Kant, ale stále viac si uvedomoval podmienenosť a hranice týchto poznávacích možností. Keď to všetko dôsledne domyslíme do konca, pyšná viera v nesmrteľnosť duše stráca pôdu pod nohami, v stredoveku stojí a padá s nádejou, že aj

²⁶ Führer der Unschlüssigen II, kap. 16, s. 109; pozri II, kap. 22, s. 157. "Po tom čo sme zistili, uvažujúc o otázke, či nebo je večné alebo bolo stvorené, a ani jeden z protikladov nemôžeme dokázať, je oveľa nebezpečnejšie tvrdenie o večnosti sveta, v súvislosti s vierou v Boha, odhliadnuc od toho, že názor, že svet bol stvorený, pochádza od nášho praotca Abraháma a proroka Mojžiša". K tomu pozri Alfred Ivry: Maimonides on Creation. In: David Novak and Norbert Samuelson (vyd.): *Creation and the End of Days. Judaism and Scientific Cosmology*. New York 1986, s. 185-213; Arthur Hyman: Maimonides on creation and emanation. In: John F. Wippel (vyd.): *Studies in Medieval Philosophy*. Washington D. C. 1987, s. 45-51.

²⁷ Solomon Gandz: The astronomy of Maimonides. In: *Archives internationales d'histoire*, (1949), s. 321-363.

²⁸ F. Rosner, Samuel K. Kottek (vyd.): *Moses Maimonides, Scientist and Philosopher*. Northvale, N. J. 1993; Dietrich J. Salfeld: *Moses Maimonides. Philosoph, Theologe, Arzt*. Rheinfelden 1990. K tomu pozri Jacob I. Dienstag: Art, Science and Technology in Maimonidean Thought. A preliminary Classified Bibliography Part I. In: Jacob Schacter (vyd.): *The Torah U-Madda Journal* 5 (1994), s. 2-100.

²⁹ PINES, S.: The limitation of human knowledge according to Al-Farabi, ibn Bajja, and Maimonides. In: Isadore Twersky (vyd.): *Studies in Medieval Jewish History and Literature*. Cambridge, Mass. 1978, s. 82-109.

v metafyzických otázkach môžeme dospieť k istým poznatkom, pretože všetky ostatné poznatky sa rozplynú so smrťou tela, samé sú smrteľné. Prirodzene, Maimonides nehlása všetko toto otvorene, na to nebola vtedy ešte zrelá doba. V *Sprievodcovi tápajúcich*³⁰ toho veľa naznačil a zasväteného čitateľa sám vyzýva, aby takpovediac čítal medzi riadkami, preto sa aj jeho dielo ťažko číta a potrebuje vysvetlenie. Maimonides nepokladal široké masy zrelé na to, aby im vysvetľoval pochybnosti o nesmrteľnosti duše, hrozilo by spochybnenie viery a ona jediná držala židovstvo pohromade. V *Sprievodcovi tápajúcich* opisuje Maimonides vo viacerých kapitolách vývoj ranej islamskej teológie a filozofie (v zátvorke je poznámka: o kresťanstve mal Maimonides len málo poznatkov a aj tie boli iba povrchné).

Ešte aj v 20. storočí možno povedať, že tieto kapitoly najlepšie vystihli tvoriace sa filozofické myslenie moslimov. Súviselo to s Maimonidesovým zámerom. Čitatelia, pre ktorých Maimonides svoju filozofickú prácu písal, žili v islamskom svete, pod islamskými pánmi, a tí neboli všetci takí múdri a dobrí ako sultán Saladin, na dvore ktorého Maimonides dostal také možnosti, ako hovorí legenda. Maimonides v týchto kapitolách podrobne oboznamuje čitateľov s duchovným zázemím okolitého sveta, a dáva im tak možnosť vedeckej diskusie s moslimami. Fakt, že Maimonides poskytol svojim spoluveriacim tieto poznatky, nemožno podceňovať, pretože sa tým otvára možnosť, aby ľudia hovorili spolu o veciach viery, čo je prvý krok k priateľskému spolunažívaniu. Vieme, ktorých vtedajších islamských filozofov Maimonides sám čítal, alebo to môžeme aspoň predpokladať. Žiaľ, nikdy necituje Averroesa, veľkého komentátora Aristotela, ani generáciami pobožných kresťanov vykričaného Ketzera, ktorý sa o niekoľko rokov skôr ako Maimonides narodil v Kordóbe. V staršom veku napísal Maimonides predsa len list, kde sa odvoláva na Averroesa a dodáva, že všetky jeho diela sa oplatí prečítať.³¹

III.

Sprievodca tápajúcich sa v stredoveku za čias Tomáša Akvinského a Alberta Veľkého stala chránenou rabínskou knihou³² a v 18. a 19. storočí sa stala knihou kultovou toho, čo dnes nazývame židovským osvietenstvom, haskalou. Súčasne sa vlastné Maimonidesovo osvietenské dielo *Mišna Tora* stratilo v kruhoch ortodoxie. Osvietenci ho absolútne ignorovali. Bolo to čudné, pretože dodnes si možno toto dielo kúpiť pri Maimonidesovom hrobe v Izraeli - na rozdiel od údajne nebezpečného *Sprievodcu tápajúcich*. Aby sme vysvetlili jej obsah, musíme načrieť hlbšie do histórie. Už za Maimonidesovho života bola kniha preložená do hebrejčiny. V 15. storočí sa objavili prvé výtlačky v Taliansku, s knihou sa zoznamovalo čoraz viac ľudí a budila záujem. Nebol to však vždy záujem pozitívny, lebo najmä pobožní Aškenaziovia, nemeckí a poľskí židia, sa proti knihe búrili. Ešte aj novohebrejský básnik Chaim Nachman Bialik, ktorého

³⁰ Führer der Unschlüssigen I. kap., s. 71-75.

³¹ Maimonides: Letters of Maimonides. Preklad, úvod a poznámky Leon D. Stitskin. New York 1977, s. 135.

³² Jacob L. Dienstag (vyd.): Studies in Maimonides and St. Thomas Aquinas. New York 1975. K tomu pozri Jacob I. Dienstag: Christian Translators and Editors of Maimonides' Works. A Bio-Bibliographical Survey. In: Moshe Hallamish (vyd.): Alei Shefer. Studies in the Literature of Jewish Thought. Bar-Ilan University Press 1990, s. 21-47.

prichytili pri čítaní knihy na prelome storočia, musel byť vylúčený z rabínskych škôl v Poľsku. Básnik píše: "Boli aj takí, ktorých vyhodili, ktorí smutne tiahnu domov, lebo ich prichytili pri kartách, ďalšieho prichytili, ako sa rozpráva s dievčaťom, iného ako fajčí cez Sabbath alebo číta *Sprievodcu tápajúcich*."³³

V r. 1533 v Sabionette u Izraela Adelkinda vyšlo posledné z najstarších vydání hebrejského prekladu *Sprievodcu tápajúcich*, potom kniha zmizla a vydal ju až v r. 1742 učiteľ Mosesa Mendelssohna David Fränkel v Jessovitz pri Dessau. Trinásťročný Mendelssohn knihu čítal, hoci to mal zakázané, a neskôr priznal, že to bol prvý prameň, ktorým zahasil svoj smäd po vede. A tak v r. 1742 začína židovské osvietenstvo.

To malo dva ciele: jedným bol boj proti židovskej mystike, presnejšie proti praktikám kabaly, a druhý bol určený kresťanom: Židia chceli ukázať, akí sú pokrokoví a osvietení. V polovici 18. storočia sa totiž židovstvo v očiach kresťanov zdiskreditovalo, a to kvôli tzv. "sporu o amulet" medzi rabínmi Jonathanom Eibenschützom a Jacobom Emdenom. Išlo tu o známych prívržencov falošného Mesiáša Sabbatai Zvi a jeho učenia o spasení prostredníctvom hriechu, o mágiu a zázraky, magické sily a sektárstvo. Židia sa chceli zbaviť povier a na to nebolo vhodnejšej knihy ako *Sprievodcu tápajúcich*, dalo sa na ňu vždy odvolať. Veď už v stredoveku ju kresťania akceptovali ako veľké a rozumné dielo! Súčasne sa židia usilovali v raných fázach emancipácie a asimilácie nájsť židovského mysliteľa, s ktorým by sa mohli stotožniť, hľadali osvietenstvo a modernosť bez toho, aby sa museli celkom vzdať židovstva. Takéhoto mysliteľa našli v autorovi *Sprievodcu tápajúcich* - nie v autorovi Mišna Tora, knihy rozoberajúcej zákony a predpisy, ktorými osvietenci opovrhovali.

Sprievodca tápajúcich bola správnym vzorom so správnym názvom, jej názov sa dal ďalej rozvádzať - ako to urobil Nachman Krochmal: *Sprievodca tápajúcich pre tieto /naše/ časy* (Lemberg 1851).³⁴ Ešte výstižnejší bol v r. 1926 Rabín Dr. A. Kaminka z viedenského "Beth Hamidrash Rambam" vo svojej prednáške *Moses Maimonides ako duchovný vodca našej doby* (Moses Maimonides als Geistiger Führer in unserem Zeitalter, Viedeň 1926, vydavateľstvo Maimonidesovho inštitútu). Chcel konkrétne "poukázať" na to, ako Maimonidesa aj v dnešných časoch, azda práve dnes, rešpektujú všetci vážení ľudia ako duchovného vodcu".³⁵

Odvolávanie sa na racionálne interpretovaný stredovek židovstva a na najznámejšieho mysliteľa Maimonidesa bol pre mnoho židov spásanosnou strednou cestou medzi nediferencovanou a staromódnou ortodoxiou s pajjes a pilpul na jednej strane a radikálnym, do ateizmu ústiacim osvietenstvom na strane druhej.

Aj pre začínajúcu "vedu o židovstve", napr. pre Leopolda Zunza (Berlín, 20-te roky 19. storočia) bol Maimonides vzorom a vodcom.³⁶ Prvýkrát bol vydaný i arabský

³³ BIALIK, CH. N.: Gedichte. Preklad z hebrejčiny Ernst Müller. Leipzig/Köln 1911, s. 18.

³⁴ The Writings of Nachman Krochmal. Vydavateľ a úvod Simon Rawidowicz. 2. vyd. Waltham, Mass 1961.

³⁵ KAMINKA, A.: Moses Maimonides als geistiger Führer in unserem Zeitalter. Wien 1926, s. 7. Dnes podobne píše Herbert Le Porrier: The Doctor from Cordoba. A Biographical Novel about the Great Philosopher Maimonides. Garden City, N. Y. 1979.

³⁶ Pozri NIEWÖHNER, F.: Judentum, Wissenschaft des Judentums. In: Historisches Wörterbuch der Philosophie. Zv. 4, Basel 1976, najmä s. 653-658.

originál *Sprievodcu tápajúcich*. Ešte v 30-tych rokoch tohto storočia oslavoval Julius Gutmann filozofiu Maimonidesa ako "osvietenstvo verné zjaveniu"³⁷ a Leo Strauss vyžadoval v r. 1935 nový prístup ku *Sprievodcovi tápajúcich*, aby sa vyhol spinozovskému ateizmu i skostnatenej ortodoxii.³⁸ Tak sa "narábalo" s Maimonidesovým osvietenstvom, pričom sa dielo interpretovalo nie vždy citlivo, došlo to až tak ďaleko, že sa Maimonidesovi pripisovalo to, čo vymysleli iní. Kantov žiak a lekár, pokladajúci sa za osvietenca, Marcus Herz z Berlína napríklad uverejnil anonymne rannú modlitbu lekára, pripísal jej autorstvo Maimonidesovi, aby ho mohol oslavovať ako veľkého demokraticky zmýšľajúceho lekára.³⁹

Obľúbené boli i prejavy o Maimonidesovi pri Kantovom pamätníku v Königsbergu,⁴⁰ ľudia sa s Maimonidesom natoľko stotožňovali, že prijímali jeho meno: napr. poľský žid Salomon, ktorý neskôr písal pod menom Maimon Kant (písal v nemčine) a komentoval *Sprievodcu tápajúcich* hebrejsky.⁴¹ V prvom židovskom časopise Ha-Maasef (Zberateľ) vychádzajúcom v Königsbergu v roku 1786 čítame: "Musíme ďakovať dobročinnosti Boha, ktorý osvietil temno prostredníctvom mužov ako Maimonides".⁴² Súhlasil by aj Maimonides s týmto moderným stanoviskom? Prirodzene že nie v takejto lapidárnej forme, niekedy máme pocit, že mnohí interpretátori vnášali doň to, čo by v ňom radi čítali. Maimonides nebol osvietenec vo Voltairovom alebo Kantovom duchu, ale jeho intelektuálne cítenie, jeho názor na obmedzenosť ľudských poznatkov, jeho názor na vedu, vychádzajúci z poznatkov prírodných vied, ako aj zaznávanie všetkých autorít rabínov sú základnými charakteristickými črtami osvietenca.

³⁷ GUTTMANN, J.: Religion und Wissenschaft im mittelalterlichen und im modernen Denken. Berlin 1922, ako aj jeho práca Philosophie der Religion oder Philosophie des Gesetzes (ca. 1940). In: The Israel Academy of Sciences and Humanities, vol. V, No. 6, s. 146-173.

³⁸ STRAUSS, L.: Philosoph und Gesetz. Beiträge zum Verständnis Maimunis und seiner Vorläufer. Berlin 1935. K tomu pozri Kenneth Hart Green: Jew and Philosopher. The Return to Maimonides in the Jewish Thought of Leo Strauss. New York 1933; Eliezer Schweid: Religion and Philosophy: The Scholarly-Theological Debate between Julius Guttman and Leo Strauss. In: Arthur Hyman (vyd.): Maimonides Studies, vol. I, New York 1990, s. 163-194. Tento zväzok obsahuje aj prácu: David R. Lachterman: Maimonidean Studies 1950-1986. A Bibliography, (s. 197-216).

³⁹ Des Moses Morgengebet bevor er seine Kranken besuchte. Výročná publikácia Soncino Gesellschaft, Berlin 1931. Prvé vydanie vyšlo (bez Maimonidesovho mena) v prvom čísle "Deutschen Museums". Leipzig 1783, s. 43-45. K tomu pozri J. O. Leibowitz: The Physician's Prayer ascribed to Maimonides. In: Dapim Refuim. Medical Quarterly 13 (1954) H. 1, s. 69-81; F. Rosner: La preire du medicin attribue Moise Maimonide. In: Revue de l'Histoire de la Medicine Hebraique 21 (1968), s. 109-124.

⁴⁰ JOLOWICZ, H.: Über das Leben und die Schriften Musa ben Maimun's. Výťažok z prednášky bol určený na postavenie pamätníka Kantovi. Königsberg 1857.

⁴¹ Komentár Salomona Maimona k *Sprievodcovi tápajúcich* vyšiel anonymne roku 1791 v Berlíne pod názvom Givat ha-More. Vydal Isaak Euchel (2. vyd. Salzburg 1800). Najnovšie vydanie: Salomon Maimon: Giv'at Hammore. Nové vydanie s poznámkami a registrom Samuela Huga Bermanna a Nathana Rotenstreicha, Jeruzalem 1965. Pozri aj Salomon Maimon's Lebensgeschichte. Von ihm selbst geschrieben und herausgegeben. 2. diel, Berlín 1793, s. 1-150.

⁴² Hame'asef 1786, s. 43. Citované podľa James H. Lehmann: Maimonides, Mendelssohn and the Me'asfim. In: Publication of the Leo Baeck Institute 20 (1975), s. 101.

Dielom *Mišna Tora* však Maimonides vytvoril pevné základy na to, aby sa židia i v náboženských súvislostiach učili samostatne rozmýšľať i rozhodovať. Nie jeho filozofické hlavné dielo, skôr jeho *Zákonník* (kódex zákonov), hoci sa to zdá paradoxné, bol vlastne osvietenským činom. Preto ho potomci nazvali Rabenu Mosche alebo krátko "Morenu", náš učiteľ.⁴³

Z nemeckého originálu *Der Aufklärer Maimonides* preložila Silvia Cardinali.

⁴³ Súsman Muntner: Rabenu Mosche a Mosche Rabenu. In: Hermann Weyl (vyd.): Maimonides. Buenos Aires 1956, s. 169-178. Pozri aj H. Kasher - J. Levinger: Maimonides. In: Niewöhner (vyd.): Klassiker der Religionsphilosophie. München 1995, s. 163-189; Raymond Y. Weiss - Charles E. Buttenthorth: Ethical Writings of Maimonides. New York 1975; Yeshayahu Leibowitz: The Faith of Maimonides. Tel-Aviv 1989; Oliver Leaman: Moses Maimonides. London/New York 1990.